

ЩЕ РАЗ ПРО ЧАС І ОБСТАВИНИ ВИНИКНЕННЯ ХРАМУ СВЯТОГО ПАНТЕЛЕЙМОНА В ГАЛИЧІ*

У статті розглядається початковий період існування найдавнішої збереженої на Прикарпатті християнської споруди храму Св. Пантелеймона в селі Шевченкове поблизу Галича. Необхідно зазначити, що за більш ніж вісімсот років існування ця культова споруда не тільки міняла свою назву, а й перебувала в складі різних християнських конфесій. Зокрема, з середини XIV до середини XX ст. пам'ятка слугувала як костел шанованого в Польщі Св. Станіслава. Минуле стародавнього храму викликає величезний інтерес у науковців, історіографія вивчення об'єкта нараховує майже двісті років. Особливе місце в ній займає тема, пов'язана з вивченням початкового етапу існування храму, який припадає на час існування Галицького і Галицько-Волинського князівств. Відсутність інформації про ранню історію храму в письмових пам'ятках обумовила виключну роль археологічних досліджень у вивченні його долі. Велику увагу вчені приділили і приділяють студіям унікального за змістом корпусу графіті церкви. В запропонованій статті розглядаються обставини і причини популярності культу Св. Пантелеймона на Русі, серед членів князівської родини. Автор корегує висновки попередніх публікацій, у тому числі і власні

* Запропонована стаття є продовженням наших спостережень з вивчення унікальної пам'ятки давньоукраїнської архітектури — храму Св. Пантелеймона в с. Шевченковому поблизу Галича, а також корекцією запропонованих раніше положень щодо будівництва культової споруди. Див.: Головка О. Храм Святого Пантелеймона в Галичі у контексті політичного життя Галицького князівства (кінець 80-х років XII — перша чверть XIII століття). *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2019. Вип. 13. С. 109—126. При написанні запропонованого нариса ми користувалися цінними порадами Ю. Лукомського і А. Стасюка, яким висловлюємо за це щиро подяку.

припущення, щодо можливого замовника будівництва храму. Аналіз наявних джерел дає підстави припускати, що ідея зведення храму, його освячення належить князю Ярославу Володимировичу Осмомислу, а безпосередньо будівництво церкви здійснив син Ярослава, Володимир, на початку 90-х років XII ст. Згодом довкола храму виникла князівська резиденція, яка належала князям Роману Мстиславичу і Мстиславу Мстиславичу Удатному.

Ключові слова: Галич, Галицьке князівство, св. Пантелеймон, графіті, Ярослав Володимирович, Володимир Ярославич, князівська резиденція.

На високому правому березі Дністра недалеко від місця впадіння в нього річки Лімниці багато століть височить велична споруда храму. Без особливого перебільшення можна сказати, що минуле храму в мініатюрі нагадує історичний шлях Галицького краю і всієї України. Минуле, в якому безліч величних і трагічних сторінок. За більш ніж 800 років історія існування культової споруди має багато періодів. Виникла вона як давньоруський храм Св. Пантелеймона, в XIV ст. стала використовуватися як католицький костел, а з кінця XVI ст. — як головна культова будівля францисканського монастиря Св. Станіслава. Ченцям цього ордену передали для відновлення храм, який приблизно в 1575 р. розорили кримські татари. На честь популярного у поляків Святого Станіслава¹ найближчий до храму населений пункт аж до XX ст. називався село Святий Станіслав. Жахливими для костелу Св. Станіслава стали роки Першої

¹ Станіслав зі Щепанова народився близько 1030 р., в 1072 р. став краківським єпископом. Мав конфлікт із польським королем Болеславом II Сміливим, внаслідок якого 11 квітня 1079 р. загинув. Див. Lowmiański H. Król Bolesław II I biskup krakowski Stanisław. Dwie tendencje ustrojowe: jedynowładcza i patrymonialna. *Studia historyczne*. 1979. T. 22 (2). S. 165—197. 8 вересня 1253 р. в італійському містечку Ассізі в базиліці Св. Франциска папа Інокентій IV заявив про канонізацію Станіслава, а 8 травня 1254 р. в Кракові відбулися урочистості, пов'язані з долученням до сонму святих польського єпископа. Див.: *Chronica Poloniae Maiores*. Cap. 105. *Великопольська хроніка* наводиться за виданням: *Chronica Poloniae Maiores / rec. et ann.* В. Kurbis. *Monumenta Poloniae Historica*. Warszawa: PWN, 1970. Nova series. T. 8. 284 р., з вказівкою номера розділу, а також див. Zawadzki R. Innocentego PP. IV bulla kanonizacyjna Świętego Stanisława oraz bulla delegacyjna dla Jakuba z Velletri. *Analecta Crocoviensia*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne w Krakowie, 1979. R. 11. S. 23—45.

світової війни, коли пам'ятка була зруйнована внаслідок обстрілів австрійської і російської артилерії. В міжвоєнний період монахи-францисканці майже відновили церковну споруду. Після приєднання Західної України до складу СРСР село Святий Станіслав в 1940-х роках було перейменовано на село Шевченкове, а в історії храму наступив черговий період — радянський. Саме в цей час, 1965 р., церква була в черговий раз відреставрована, проте після того перебувала в занедбаному стані. Напередодні святкування 1000-річчя Хрещення Русі деякі тодішні «активісти» зверталися до високих владних кабінетів з пропозицією знести церковну споруду як непотрібну. З 1991 р. розпочався новий, сучасний етап існування храму Св. Пантелеймона. Він неодноразово реставрувався, ремонтувався, досліджувався архітекторами і археологами, почав використовуватися як храм Української греко-католицької церкви й увійшов як об'єкт величезної історико-архітектурної цінності до Національного заповідника «*Давній Галич*»².

Навіть дуже лаконічний нарис, який ми наводимо, засвідчує важливість вивчення минулого храму Св. Пантелеймона, причому всіх періодів його історії, багато сторінок якої ще потребують висвітлення. Мова йде про домонгольський храм Св. Пантелеймона, католицький костел і францисканський монастир Св. Станіслава (найдовша форма і доба існування релігійної споруди), час виживання будівлі в радянський час і період сьогодення, який, з одного боку, є часом відносного благополуччя, а з іншого — вимагає розв'язання багатьох проблем, причому часом далеко не простих. Тут і питання суто наукові — продовження дослідження минулого унікальної пам'ятки, і проблема збереження пам'ятки — ремонтні і реставраційні роботи, і створення належних, у відповідності до сучасних вимог, умов для ознайомлення з пам'яткою відвідувачів, а це створення інформаційних планшетів, можливо, якогось музейного павільйону, побутових зручностей для відвідувачів. Вкрай актуальним є збереження історичного ландшафту довкола пам'ятки, особливо заборона безсистемної забудови території, яка прилягає до храму і дзвіниці, що входить до складу архітектурного комплексу.

² Стасюк А. Середньовічний монастир у Галичі: від Св. Пантелеймона до Св. Станіслава. *Вісник Прикарпатського університету. Серія історія*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 20. С. 181–186; Лукомський Ю. Давньогалицька церква Святого Пантелеймона у світлі архітектурно-археологічних досліджень. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України, 2021. Вип. 25. С. 139–148.

*Храм Св. Пантелеймона в селі Шевченкове.
Сучасний вигляд. Фото автора. 2017 р.*

Хоча інформація в джерелах (*Київському літописі, Патерику Києво-Печерського монастиря, Слові о полку Ігоревім, Польській хроніці* Вінцентія Кадлубка тощо) стосується подій у Галичі і Галицькій землі починаючи з XII ст., справді наукове вивчення минулого Прикарпаття і його столиці відноситься до значно більш пізнього часу³. Серед істориків можна назвати польського дослідника минулого Адама Нарушевича, який наводить цікаві факти з історії Південно-Західної Русі в багатотомній «*Історії польського народу*», австрійського науковця, знавця минулого Східної Європи Йогана-Христіяна Енгеля, який написав велику спеціальну працю з минулого Волинської і Галицької земель, російського вченого Миколу Карамзіна, який у своїх творах докладно виклав політичні події XII–XIII ст., львівського знавця минулого Дениса Зубрицького, автора монументальної праці з минулого Волині і Галичини⁴.

У XIX ст. розпочинаються і археологічні дослідження артефактів Галицького краю, що значно розширюють коло інформації для науковців. У цьому плані вкрай важливою була пошукова діяльність професора *Львівського університету* Ісидора Шараневича, який не тільки ретельно вивчав писемні пам'ятки, а й провадив археологічні розкопки⁵. Ще більш

³ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). Москва: изд. АН СССР, 1926–1928. Т. 1: *Лаврентьевская летопись*. Вып. 1–3. Стб. 1–286; ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1908. Т. 2: *Ипатьевская летопись*. Стб. 283–717; Magistri Vincentii Chronicon Polonorum. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1872. Т. 2. Р. 193–449; Абрамович Д. Києво-Печерський патерик. Вступ. Текст. Примітки. У Києві: з друкарні Всеукраїнської академії наук, 1930. 231 с.

⁴ Naruszewicz A. Historia narodu polskiego. Wyd. nowe. Lipsk: Breitropf et Haertel, 1836. Т. 6. 240 s.; idem. Historia narodu polskiego. Wyd. Nowe. Lipsk: Breitropf et Haertel, 1836. Т. 7. 248 s.; Engel J. Ch. Geschichte von Halitsch und Wladimir. Wien: Bei Franz Jacob Raiserer, 1792. Т. 1: bis 1230. 240 s.; idem. Geschichte von Halitsch und Wladimir Wien: Bei Franz Jacob Raiserer, 1792. Т. 2: von 1230 bis 1772. 216 s.; Карамзин Н. История Государства Российского. Москва: Наука, 1991. Т. 2–3. 832 с.; його ж. История Государства Российского. Москва, 1991, Т. 4. 480 с.; Зубрицкий Д. История древнего Галичско-Русского княжества. Львов: Типом Ставропигіанским, 1852. Т. 1. 208 с.; його ж. История древнего Галичско-Русского княжества. Львов: Типом Ставропигіанским, 1852. Т. 2. 312 с.; його ж. История древнего Галичско-Русского княжества. Львов: Типом Ставропигіанским, 1855. Т. 3. 314 с.

⁵ Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. От найдавейших времен до року 1453. Львов: Печать Інститута Ставропигіанского, 1863. 236 с.; idem. Die Hupatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreihischen Geschichte. Lemberg, 1872. 180 s. + XVII s.; його ж. Старорускій княжій город Галич. Львов: з друкарни Товариства имени Шевченка, 1880. 57 с.

універсальним дослідником галицької старовини був професор Йосиф Пеленський, який на початку ХХ ст. став лідером в історико-архітектурному вивченні давніх галицьких пам'яток⁶.

Й. Пеленський взяв участь у тривалій дискусії щодо вірогідного місцезнаходження столиці Галицького князівства — міста Галича. В ХІХ ст. історик о. Антін Петрушевич вважав, що це місто збігалось з центром сучасного Галича, а саме місцезнаходженням церкви Різдва Христового і Замковою горою. Отець Лев Лаврецький і І. Шараневич припускали розташування старовинного Галича на пагорбах у селі Залукві між притоками Дністра — Лімницею і Луквою. Ближче за всіх до вирішення цього питання тоді підійшли Олександр Чоловський, Михайло Грушевський і Й. Пеленський, які пов'язували столицю Галицького князівства з територією с. Крилоса. Розглядаючи історичні спостереження Й. Пеленського, сучасний, на жаль, уже покійний дослідник Ігор Коваль справедливо написав: «Фатальне невезіння і Перша світова війна не дали змоги останньому стати першовідкривачем давнього Галича»⁷.

Говорячи про дискусію науковців, зазначмо, що вона була дещо некоректною, оскільки правильніше темою її слід визначати не весь Галич, а лише центр великого міста. М. Грушевський писав: «Але нічого неможливого нема і в тім, що Галич з своїми передмістями (розложений, певно, не збитою масою) займав, з певними перервами, цілий той простір між Лімницею до Крилоса і теперішнього Галича»⁸. Сучасний аналіз археологічних досліджень галицьких старожитностей⁹ дає підставу погодитися з думкою М. Грушевського, що Галич — це урбаністична структура, що складалася з двох частин: *Малого Галича* — дитинця стольного граду та прилегло до нього посаду, який розміщувався на

⁶ Peteński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej: na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych. Kraków : PAU, 1914. 219 s. Переклад українською мовою див.: Пеленський Й. Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. Сер. 2. Вип. 4. 320 с.

⁷ Коваль І. Ярослав Пастернак — дослідник княжого Галича. *Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліді 1850—1943 рр. Ювілейне видання, присвячене 1100-річчю Галича*. Івано-Франківськ: Плай, 1998. С. 8.

⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. У Львові: Накладом автора, 1905. Т. 2. С. 468.

⁹ Томенчук Б. Галич і мала Галицька земля ХІІ—ХІІІ ст. Історична топографія городищ. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2016. С. 77—190.

Крилоській горі та на суміжній з нею території, і *Великого Галича* — земель, які компактно не були прив'язані до дитинця, але були складовою спільного з першим соціального організму. Серед цих земель були населені пункти між річками Луквою і Лімницею — район сучасного Галича. Зазначмо, що галицькі князі (за винятком Ярослава Володимировича і, можливо, його сина Володимира) розміщували свої резиденції за межами *Крилоського дитинця*.

У 80-х роках ХІХ ст. І. Шараневич та Владислав Луцкевич майже одночасно дійшли висновку, що діючий костел Св. Станіслава був переробленою давньоруською церквою. І. Шараневич припускав, що церква Св. Пантелеймона могла бути монастирським храмом¹⁰. В. Луцкевич відзначав, що його висновки значною мірою виникли завдяки інформації, почерпнутій від І. Шараневича, та підкреслював: «Якщо наш костел без сумніву носить ознаки походження від церкви, то постає питання, хто і коли це здійснив». Історик вважав, що ця церква була збудована в ХІІІ ст.¹¹. Минуле храму в селі Святий Станіслав вивчав і о. А. Петрушевич. Вчений звернув увагу на два види оборонних валів біля храму Св. Пантелеймона. Перші з валів збудували францисканці, а другі, більш давні і потужні, на думку історика, зведені ще до побудови церкви Св. Пантелеймона, були частиною цитаделі, яка охороняла місто Галич з півночі, тоді як укріплення в селі Крилосі прикривали Галич із заходу¹². А. Петрушевич вважав, що церкву побудував князь Данило Романович (роки життя 1201—1264) в першій половині ХІІІ ст., а саме будівництво здійснили архітектори, запрошені князем із Німеччини¹³.

Й. Пеленський, докладно розглядаючи галицькі старожитності, звернув особливу увагу на головну церковну споруду францисканського монастиря Св. Станіслава в селі Святий Станіслав. Ретельно досліджуючи цю архітектурну пам'ятку, вчений також вважав, що цей

¹⁰ Шараневич І. Старорускій княжій город Галич. С. 21, пр. 2.

¹¹ Łuszkiewicz W. Kościół w Św. Stanisławie pod Haliczem z resztkami romańskiej cerkwi Pantelemona. Kraków: nakładem Akademii Umiejętności, 1880. S. 3.

¹² Петрушевич А. О церкви Св. Пантелеймона близ города Галича тепер костеле Св. Станислава оо. францисканов, яко древнейшем памятнике романскаго зодчества на Галицкой Руси с первой половины ХІІІ столетия. Львов: из типографии Ставропигийскаго института, 1881. С. 7.

¹³ Там само. С. 8, 11.

костел є перебудованим з більш раннього православного храму¹⁴. Знахідки написів з іменем Пантелеймона у цьому храмі привели Й. Пеленського, як і його попередників, до думки, що ця церковна споруда була присвячена популярному ранньохристиянському Святому Пантелеймону¹⁵.

Святий великомученик Пантелеймон (грецькою мовою Παντελεῖμων — *всемилостивий*) жив наприкінці III ст. н. е. в східно-римському місті Нікомедії на азійському березі Мармурового моря (зараз турецьке місто Ізміт). Його справжнє ім'я — Пантолеон. За життя прославився своїм унікальним вмінням лікувати людей. Переслідувач християн імператор Максиміан (284—305 рр.)¹⁶ за відмову Пантолеона вклонятися язичницьким богам піддав того жорстоким тортурам, а потім наказав відрубати тому голову¹⁷. Культ св. Пантелеймона отримав широке розповсюдження як у Католицькій, так і Православній церквах. Серед православних святого шанували і шанують не тільки як цілителя, а й як покровителя воїнів, а також у народній традиції як захисника людей від можливої пожежі.

Вивчаючи стіни костелу Св. Станіслава, Й. Пеленський звернув увагу, що до давнього часу має стосунок лише нижня частина споруди. На межі

*Реконструкція Й.Пеленським
первісного вигляду церкви
Св. Пантелеймона*

¹⁴ Peleński J. Op. cit. S. 167—168.

¹⁵ Ibidem. S. 168; Стасюк А. Середньовічний монастир у Галичі. С. 181.

¹⁶ Насправді в східній частині Римської імперії правив імператор Діоклетіан (244—311), з яким у Пантелеймона і виник конфлікт. Див.: Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX—XII веков. Москва: Языки русской культуры, 2001. С. 585.

¹⁷ Книга житий святых / Свт. Димитрий Ростовский в 4 томах. Киев: Топ. Киево-Печерской лавры, 1764. Кн. 4. С. уді—уке.

XVI–XVII ст. монахи-францисканці, відновлюючи давню будівлю, створили костел. «Візантійську споруду, — писав вчений, — перетворено на типову базиліку»¹⁸. Уважне дослідження зазначених давніх тесаних мурів дозволило Й. Пеленському запропонувати можливий варіант реконструкції церкви Св. Пантелеймона¹⁹.

Звертаючи увагу на графіті на стіні храму, де поряд із згадкою про священників церкви Св. Пантелеймона — «попове с[вѣ]того Пантелѣмона» — йдеться про князя Мстислава, науковець робить висновок, що це повідомлення стосується до часів князя Мстислава Мстиславича (роки правління в Галичі 1219–1228) і вказує на «найдавнішу згадку, що стосується цієї пам'ятки»²⁰. В інших місцях монографії Й. Пеленський відзначав, що храм Св. Пантелеймона був побудований близько 1200 р.²¹ Цей висновок науковця на довгий час був прийнятий більшістю науковців, хоча історик архітектури Павло Раппопорт зазначав, що обережніше датувати пам'ятку слід дещо ширше: кіцем XII — першим десятиліттям XIII ст.²²

Спостереження Й. Пеленського дало підставу припускати, що церковна споруда була зведена галицьким на той час князем Романом Мстиславичем (роки другого правління в Галичі 1199–1205). Історики звернули увагу, що дід князя Романа, Ізяслав, мав хресне ім'я Пантелеймон, у зв'язку з чим виникло припущення про те, що від часів Ізяслава Мстиславича св. Пантелеймон був духовним патроном князівської родини волинських Мстиславичів²³. Існує думка, що саме на честь діда Роман Мстиславич посвятив збудовану ним церкву²⁴. Сучасні дослідження засвідчують, що біля церкви Св. Пантелеймона князем Романом, коли він став у 1199 р. володарем Галицько-

¹⁸ Peteński J. Op. cit. S. 7.

¹⁹ Ibidem. S. 13–14.

²⁰ Ibidem. S. 168; Корнієнко В. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.). *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. Сер. 2. Вип. 3. С. 183–188.

²¹ Peteński J. Op. cit. S. 10, 193.

²² Раппопорт П. Русская архитектура X–XIII вв. Ленинград: Наука, 1982. С. 110.

²³ Головка О. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. С. 14.

²⁴ Дідух В. Храм Св. Пантелеймона. Буклет. Галич, 2008. С. 7.

Волинського князівства, була побудована князівська резиденція²⁵. Під час археологічних розкопок неподалік храму Св. Пантелеймона були виявлені потужні оборонні споруди, що свідчить про існування тут княжого двору у вигляді фортеці або замку. Біля храму (700 м від церкви) було також виявлено кладовище з багатими похованнями, що також свідчить на користь припущення про існування тут князівської резиденції і мешкання в ній князівської родини і її наближених²⁶. Нещодавно тут між укріпленнями і храмом Св. Пантелеймона дослідниками були знайдені сліди фундаментів будівлі палацового типу²⁷.

Дослідження графіті, що були знайдені на стінах храму Св. Пантелеймона, знову поставили питання про час та обставини виникнення сакральної споруди. В 1996 р. Володимир Вуйцик знайшов графіто, в якому йшлося про смерть якоїсь Уляни, а також зазначалася дата цієї сумної події. При визначенні часу події вчений припускав, що вона відбулася в 1287 р.²⁸ Згодом інші науковці прийшли до висновку, що подію слід датувати 1194 р.²⁹ В написі було записано:

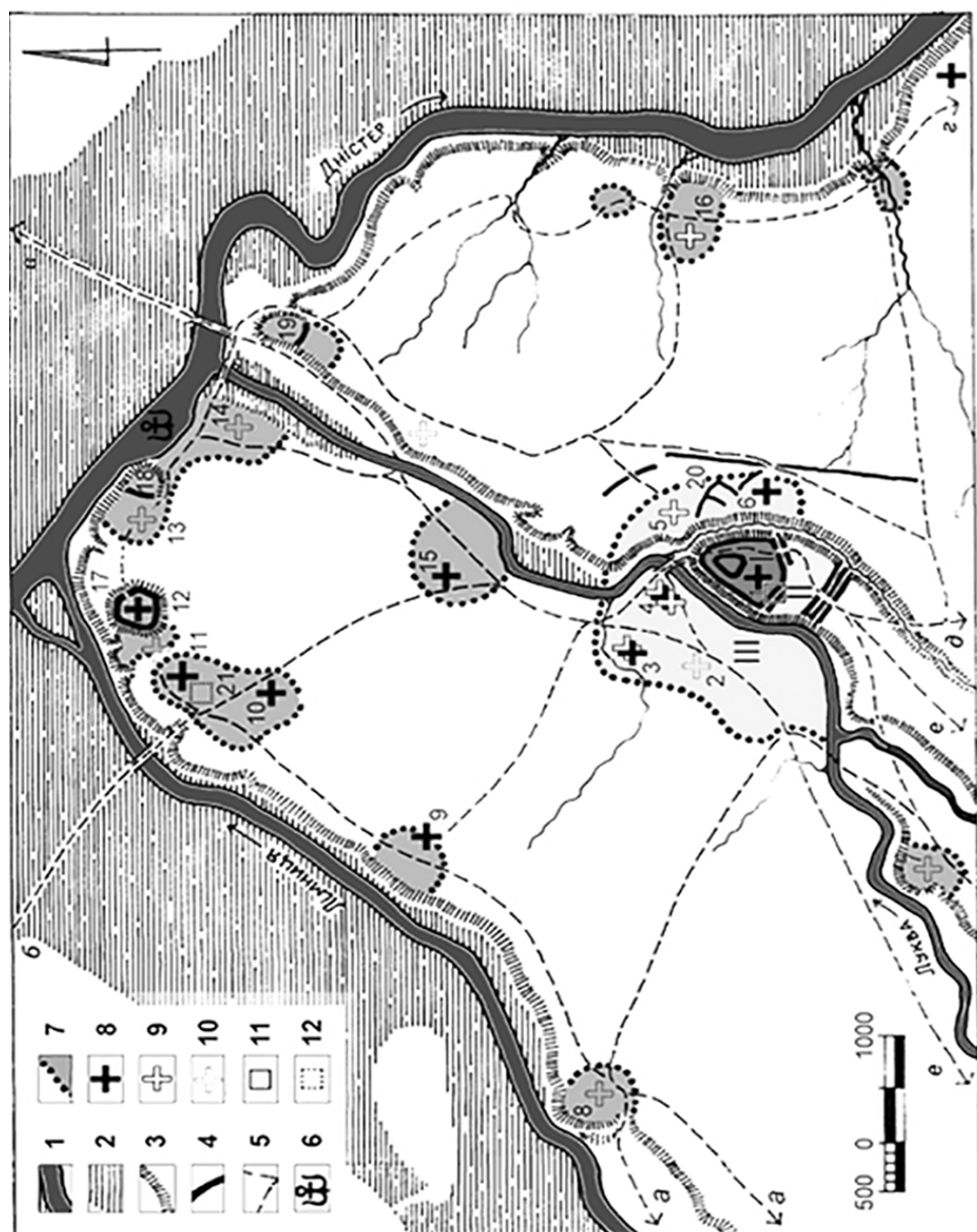
²⁵ Томенчук Б., Баран В. Археологія дерев'яних палацових комплексів княжого Галича. *Вісник Інституту археології Львівського національного університету*. 2007. Вип. 2. С. 39–40.

²⁶ Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення, християнізація. Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. С. 44–46; його ж. Галич і мала Галицька земля XII–XIII ст. С. 168–178.

²⁷ Томенчук Б., Мельничук О. Результати археологічних досліджень давнього Галича у 2003–2007 роках. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 10–11 жовтня 2008 року*. Галич, 2008. С. 52–53.

²⁸ Вуйцик В. Графіті XII–XV століть церкви Святого Пантелеймона в Галичі. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Комісії допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін*. Львів, 1996. Т. 231 (CCXXXI). С. 192.

²⁹ Иоаннисян О., Рождественская Т. Надпись с именами Мстислава и Игната на стене церкви Св. Пантелеймона в Галиче в контексте политических событий конца XII века. *Труды Государственного Эрмитажа*. Санкт-Петербург, 2009. Т. XLVI. С. 198–218; Корнієнко В. Ранні датовані графіті церкви Св. Пантелеймона в Галичі: нові дослідження. *Галич і Галицька земля. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 30–31 жовтня 2014 р. До 20-річчя утворення Національного заповідника «Давній Галич»*. Галич, 2014. С. 85–89; його ж. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.). С. 138, 227, 284–285; Слободян В., Гусак А. Образ з життя на зламі XII–XIII ст. зі стін храму Святого Пантелеймона поблизу Галича. *Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. Вип. 2. С. 105–114.

План Галича початку XIII ст. Реконструкція Ю. Лукомського

Умовні позначення:

- 1 — ріки; 2 — болота; 3 — стрімкі схили; 4 — лінії укріплення; 5 — сухопутні шляхи;
6 — пристань; 7 — межі розселення; 8 — локалізовані муровані церкви; 9 — локалізовані дерев'яні церкви;
10 — вірогідні церкви; 11 — виявлені дерев'яні палаці; 12 — вірогідний палац. Експлікація.

Частини міста: I — дитинець; II — окольний город; III — підгороддя, посад;
IV — передмістя, пригороди.

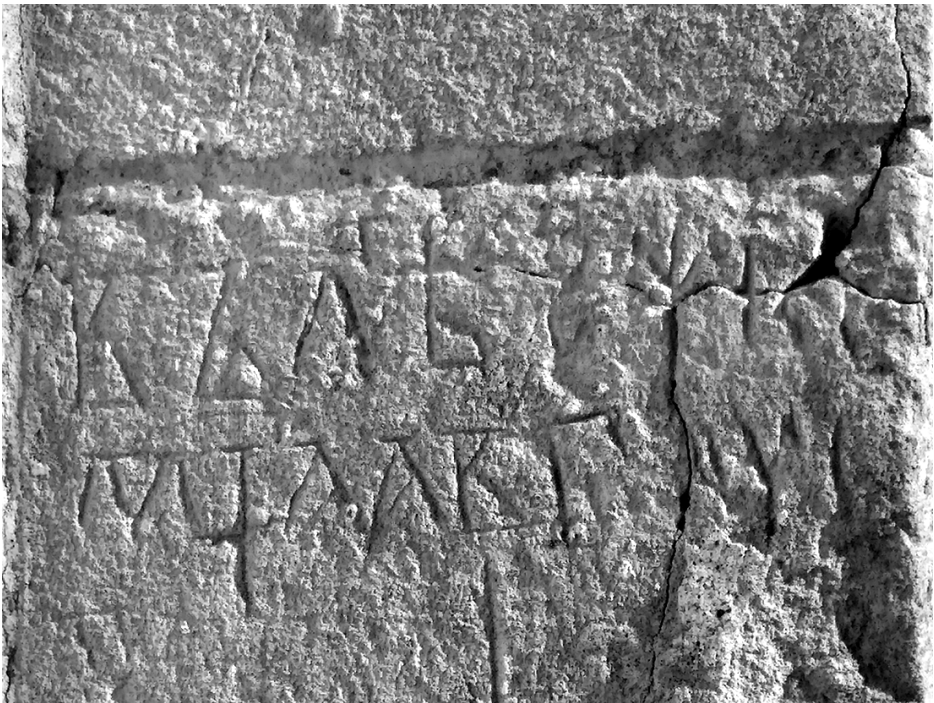
- Церкви: 1 — собор Успення Богородиці (середина XII ст.); 2 — на Підгородді;
3 — Благовіщення на Церквиськах, дерев'яна (друга половина XII ст.),
мурована (кінець XII — перша третина XIII ст.); 4 — Івана (?) на Царинці,
дерев'яна (перша половина XII ст.); мурована, недобудована (друга чверть XIII ст.);
дерев'яна каплиця (друга половина XIII—XIV ст.); 5 — Воскресіння (кінець XII — перша половина XIII ст.);
6 — Пророка Іллі (друга половина XII — початок XIII ст.); 7 — у Вікторові; 8 — на Соколі;
9 — Кирилівська (кінець XII — початок XIII ст.); 10 — квадрифолій у Карповім Гаю (третья чверть XII ст.);
11 — Спаса на Карлиці (40-і рр. XII ст.); 12 — Пантелеймона (кінець XII ст.); 13 — на Мниському Саду;
14 — Михайлівська на Залукві; 15 — на Цвинтариськах (друга половина XII ст.);
16 — Успення Богородиці в Пітричі (кінець XII — перша третина XIII ст.);
17 — на Побережжі; 18 — на Гробиськах; 19 — на Галич-Горі;
20 — Бориса і Гліба (?) на Побережжі (друга половина XII — початок XIII ст.).

Палаці: 21 — на Карлиці; 22 — в урочищі Старі Палаці (перша половина XII ст.).

Шляхи: а — Соляний шлях на Підкарпаття; б — до Перемишля; в — до Теремшля, на Київ;
г — у Товмач, Коломию, Пониззя; д — у Тязів, Карпати; е — у Вістову, Карпати

«ВЪЛѢЕШЕ (6702, тобто 1194 – О. Г.) прѣсѣдѣи на мѣста мѣвѣ (17 – О. Г.) зиднь.»³⁰. Крім цього запису, були віднайдені більш короткі, але датовані написи: один стосується 22 серпня 1193 року, а другий – серпня 1194 р.³¹

Зазначена інформація однозначно свідчить про більш ранній час будівництва церкви, ніж вважав Й. Пеленський. Так, Олег Іоаннісян і Тетяна Рождественська зробили висновок, що споруда була побудована наприкінці 80-х – на початку 90-х років XII ст.³² Андрій Стасюк припускає можливість участі у будівництві церкви як князя Романа Мстиславича, так і князя Володимира, сина Ярослава Володимировича *Осмомисла*, який

Напис 1194 р. на стіні храму Св. Пантелеймона. Фото автора 2019 р.

³⁰ Корнієнко В. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.). С. 284–285.

³¹ Там само. С. 138, 227.

³² Іоаннісян О., Рождественська Т. Багаторядне графіті на південному фасаді церкви Св. Пантелеймона в Галичі. «Слово о полку Ігоревім». Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 24 жовтня 2007 року. Галич, 2007. С. 190–191.

правив у Галичі в 90-ті роки XII ст. (точніше, в 1187—1188, 1190—1199 рр.)³³. В нашій статті про храм Св. Пантелеймона, яка вийшла 2019 р., ми підкреслили, що датовані 90-ми роками XII ст. графіті на стінах храму Св. Пантелеймона не можуть ставити під сумнів можливу ініціативу князя Романа Мстиславича щодо спорудження храму, оскільки, як відомо, володимирський (на Волині) володар здійснив першу спробу оволодіти Галичем наприкінці 80-х років XII ст. В тексті зазначеної публікації звернуто увагу на важливість дослідження фундаменту церкви, зробленого Юрієм Лукомським, а саме на висновок вченого: «на зміну просторового чи пропорційного задуму будівничими споруди між етапом закладки фундаменту та побудови наземної її частини»³⁴.

*Дослідження фундаменту храму Св. Пантелеймона.
Фото Ю. Лукомського*

³³ Стасюк А. Середньовічний монастир у Галичі. С. 183.

³⁴ Лукомський Ю., Креховецький І., Фіголь А., Мельничук О. Храм Святого Пантелеймона. *Давній Галич. Науково-популярний часопис*. 2019. № 2—3. С. 5.

Така зміна, на нашу думку, могла відбутися при умові перегляду плану побудови сакральної споруди, а остання могла статися при зміні замовника та архітектора, які здійснювали будівництво. Звідси є всі підстави припускати, що будівництво розпочав князь Володимир Ярославич, а продовжив князь Роман Мстиславич. Нагадаємо, що аналогічна ситуація була з будівництвом галицького Успенського собору: розпочав його зведення князь Володимирко Володаревич десь на межі 40-х — 50-х років XII ст., а завершив син Ярослав Володимирович в 1158 р.³⁵ Продовжуючи розгляд теми, Ю. Лукомський відзначив, що він погоджується з нашими висновками, проте звернув увагу, що підготовка до будівництва храму відбулася ще в останні роки правління князя Ярослава Осмомисла, присвята храму імені Св. Пантелеймона сталася під час першого перебування князя Романа Мстиславича в Галичі, а саме будівництво було здійснено під час другого, більш тривалого князювання Володимира Ярославича³⁶.

Продовжуючи розгляд історичних обставин виникнення храму Св. Пантелеймона, вважаємо за потрібне внести певні корективи в наші минулі спостереження. Перш за все варто відзначити, що навряд чи слід категорично дотримуватися погляду про принесення ідеї побудови культової споруди, присвяченої св. Пантелеймону, з Волині, пов'язувати це привнесення з волинськими князями. Нагадаємо, що популярний як у Візантії, так і на заході культ св. Пантелеймона отримав значне поширення на Русі після одруження в 1073 р. князя Володимира Всеволодовича *Мономаха* на принцесі Гіті (Гіді), доньці останнього англосаксонського короля Гаральда (загинув у битві при Гастингсі 14 жовтня 1066 р.). Відомо, що ця жінка підтримувала тісні контакти з кельнським монастирем Св. Пантелеймона, в синодику якого є запис про шанування княгині в день її смерті. Первісток князівської пари, Мстислав, який народився приблизно в 1076 р., мав хресне ім'я Гаральд. Саме з персоною цього князя пов'язане одне з чудес св. Пантелеймона, про яке розповів у першій третині XII ст. Руперт, настоятель монастиря в містечку Дойц поблизу Кельна. Згідно з цією розповіддю, під час полювання король Русі Гаральд (дослівно *Aroldus rex gentis Russorum*)³⁷ зазнав нападу ведмедя,

³⁵ Лукомський Ю. Архітектурна спадщина давнього Галича. Галич, 1991. С. 10.

³⁶ Його ж. Давньогалицька церква святого Пантелеймона у світлі архітектурно-археологічних досліджень. С. 166.

³⁷ Назаренко А. Назв. праця. С. 586.

внаслідок чого отримав тяжке поранення. Травма була настільки тяжкою, що ніхто в оточенні володаря, крім матері, не вірив у порятунок. Проте через декілька днів перед пораним постав святий Пантелеймон, який врятував володаря Русі. Вочевидь, в основі цієї легенди лежала якась реальна подія, пов'язана з пораненням і важкою хворобою князя Мстислава Володимировича та його одужанням, яке пов'язувалось з постаттю св. Пантелеймона.

Саме ця обставина пояснює подальше широке шанування культу св. Пантелеймона в родині київського князя, чому внук Володимира Мономаха і Гіти та син Мстислава Ізяслав отримав у хрещенні друге ім'я Пантелеймон. Пізніше князь Ізяслав на честь свого духовного патрона заснував монастир Св. Пантелеймона в Новгороді, а прибічник Ізяслава під час його князювання у Києві, Климент Смолятич, був поставлений у митрополита Русі 27 липня 1147 р., тобто в день пам'яті св. Пантелеймона³⁸. Про останню подію в *Суздальському літописі* вміщено такий запис: «В лѣтѣ .ѣс . х . ње . (6655 (1147). — О. Г.) Изяславъ постави митрополита Клима . калугера . Русина всоѣ с шестью ѣпѣпы . мѣца . июла . въ . кѣ (27. — О. Г.) . на памѣтѣ стаѣ Пантелѣимана»³⁹. Під 1151 р. *Київський літопис* розповідає, що під час битви князь Ізяслав Мстиславич носив шолом, прикрашений зображенням св. Пантелеймона («бѣ же на шеломаѣ надѣ чело^м . Пантелѣмонѣ златѣ») ⁴⁰.

Отже, на середину XII ст. культ св. Пантелеймона отримав велике поширення на Русі. Однозначно, що до постаті святого звертався хворий з дитинства галицький князь Ярослав Володимирович *Осмомисл* (роки правління 1153–1187 рр.). Антропологічні дослідження кістяка, знайденого в 1937 р. Ярославом Пастернаком в саркофазі у рештках Успенського собору, що були проведені Сергієм Горбенком, показують, що ці останки належать людині, яка мала спадкову хворобу *Легга-Кальве-Пертеса*. Ця хвороба не дозволяла людині вести нормальний рухливий, активний спосіб життя, особливо їздити верхи та брати участь у ратних справах⁴¹. Із *Київського літопису* XII ст. відомо, що князь

³⁸ Древняя Русь в свете зарубежных источников / под ред. Е. Мельниковой. Москва: Логос, 1999. С. 262, 370, 371 (автор текста — О. Назаренко).

³⁹ Лаврентьевская летопись. Стб. 315.

⁴⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 439.

⁴¹ Горбенко С. Ярослав Осмомисл: реконструкція антропологічна і історична. Львів; Винники: Видано Історико-краєзнавчим музеєм м. Винники, 1996. С. 130–132.

Ярослав був «...славень полкы . гдѣ бо бѣшеть емоу убида . самъ не ходѣшеть полкы своими»⁴². Відомо, що наприкінці життя Ярослав дуже хворів, а тому природно, що у нього тоді виник задум побудувати храм святому, який опікувався здоров'ям людей. Місцем будівництва був обраний високий берег Дністра неподалік від впадіння до нього Лімниці. Недалеко від цього місця була колишня резиденція батька Ярослава Володимирка Володаревича, де, ймовірно, народився і провів дитинство сам Ярослав. Можна припускати, що до моменту смерті Ярослава був привезений будівельний матеріал, закладений фундамент і здійснене висвячення культової споруди на честь св. Пантелеймона. Можна погодитися з припущенням А. Стасюка, що саме ці обставини спонукали князя Ярослава Володимировича *Остомисла* до можливих контактів з руським монастирем Св. Пантелеймона на Афоні⁴³. Також можна підтримати думку науковця, що цим контактам сприяли попередні взаємини Галицького князівства з Візантійською імперією⁴⁴. Безпосереднє ж будівництво храму здійснив у 1190–1193 рр. син князя Ярослава Володимировича, Володимир.

Зазначимо, що запропонована схема розвитку подій відрізняється від висловленого нами раніше можливого сценарію будівництва храму Св. Пантелеймона. Згідно з попередніми припущеннями, автором ідеї будівництва храму був волинський князь Роман, який 1188 р. захопив Галич. Роман Мстиславич, за цією версією, заклав фундамент культової споруди, посвятивши її ім'ям популярного у родині волинських *Мстиславичів* св. Пантелеймона⁴⁵.

Зупинимося на подіях, які відбувалися в Галичі в часи закладки, посвяти та побудови храму Св. Пантелеймона. Напередодні смерті князь Ярослав Володимирович залагодив свій тривалий конфлікт із сином Володимиром. Зазначмо, що князь Володимир Ярославич народився

⁴² Ипатьевская летопись. Стб. 656.

⁴³ Стасюк А. До генези посвяти галицького храму Св. Пантелеймона кінця XII століття. *Авраамічні релігії в процесі стабілізації міжконфесійних і міжнаціональних відносин*. Галич, 2020. С. 184–188.

⁴⁴ Левченко М. Очерки по истории русско-византийских отношений. Москва: изд. АН СССР, 1956. С. 486; Пашуто В. Внешняя политика древней Руси. Москва: Наука, 1968. С. 198.

⁴⁵ Головка О. Храм Святого Пантелеймона в Галичі у контексті політичного життя Галицького князівства. С. 110, 121.

близько 1150–1151 рр. В 1167 р. молодий князь одружився на доньці чернігівського князя Святослава Всеволодовича Болеславі⁴⁶. В 70-х роках XII ст. Володимир двічі виступав проти свого батька, спираючись при цьому на галицькі боярські кола, які хотіли обмежити владу князя Ярослава Володимировича. Невдачі у цих конфліктах змушували Володимира шукати притулок у інших князів Русі поза межами Галицького князівства. В 1184 р. князь Володимир, не добившись у черговий раз успіху у конфронтації з Ярославом, почав шукати допомоги або притулку у князя Романа Мстиславича у Володимирі на Волині, згодом побував у князя Інгвара Ярославича у волинському Дорогобужі, у князя Святослава Юрійовича в Турові, у князя Давида Ростиславича в Смоленську, у князя Всеволода Юрійовича в Суздалі⁴⁷. Цікаво, що, з одного боку, ніхто з цих володарів Володимирі Ярославичу не допоміг, але з іншого — ніхто його і не захопив, щоб передати батькові. Це можна пояснити вичікуванням цих князів можливого розвитку подій у Галичі.

Притулок Володимир Ярославич знайшов у свого шурина — путивльського князя Ігоря Святославича (головного героя «*Слова о полку Ігоревім*»): «Тои же приа любовью . и положи на немь ч^сть великоу . и за двѣ лѣтѣ держа и оу себе». На третій рік перебування Володимира на Чернігівській землі князю Ігорю вдалося примирити батька з сином. Літопис повідомляє, що до Галича Ігор Святославич «посла с нимъ (Володимиром — *О. Г.*) сѣна своего . зѣта Рюрикава Стослава»⁴⁸, який, ймовірно, повинен був виконати дипломатичні функції у плані примирення батька з сином. Поява Володимира Ярославича в 1186 р. у Галичі, можливо, була викликана зміною тут суспільно-політичної ситуації, що значною мірою могла бути обумовлена загостренням важкої хвороби князя Ярослава.

Повернувшись до Галича, Володимир мав вирішити питання про своє місце проживання. Вірогідно, він не міг мешкати в палаці батька або поблизу цієї будівлі в *малому Галичі* (на Крилоському пагорбі), а тому, найімовірніше, обрав для мешкання якусь садибу у межах *великого Галича* (у межір'їччі Лукви, Лімниці і Дністра). Вірогідним місцем проживання могла стати колишня резиденція князя Володимирка Володаревича (роки правління в Галичі 1141–1153), яка розташовувалася

⁴⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 527.

⁴⁷ Там само. Стб. 633.

⁴⁸ Там само. Стб. 634.

в урочищі *Карпиця-Цегольня* (на території сучасного села Шевченкове). Духовним центром цієї резиденції була згадана в літописі церква Спаса⁴⁹.

Після смерті 1 жовтня 1187 р. князя Ярослава Володимировича, згідно з волею померлого і рішенням боярського з'їзду, де галицькі магнати одностайно присягнули виконувати волю Ярослава, князем став не його законний нащадок Володимир, а позашлюбний син Олег⁵⁰. Таке бажання Ярослава пояснюється не тільки складними взаєминами князя із старшим сином, а й тим, що Олег Ярославич, вочевидь, в останній період життя батька через хворобу останнього виконував його функції. Проте досить швидко в Галичі було вчинено заколот і до влади все ж таки прийшов Володимир Ярославич. «Бы^с матежь великъ в Галичкои земли . и сдоумавъ же моужи Галичкыи с Володимеромъ . перестоупишетъ хр^стъное целование . и выгнаша **Ш**лга из Галича . и бѣжа **Ш**лгъ ѿтоуду . во Вроучии . к Рюрикови»⁵¹. Сталося це, вірогідно, в листопаді — грудні 1187 р., оскільки на початку наступного 6696 (1188) р. літопис фіксує як володаря Галицького князівства саме

⁴⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 462; Побуцький С. Церковно-археологічна спадщина Галича в контексті методології пам'яткоохоронних досліджень та релігієзнавчого туризму. *Праці Науково-дослідного Інституту пам'яткоохоронних досліджень*. Вінниця, 2011. С. 483–484; Головка О. Княжий Галич: дискусійні питання виникнення міста і його розвитку як столиці землі-князівства. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. Вип. 3. С. 100–102.

⁵⁰ Про події 1187–1190 рр. у Прикарпатті докладно див.: Фонт М. Венгерско-русские политические связи в XII веке (1118–1199 гг.). *Центральноевропейские исследования*. Москва, 2004. Вып. 2. *Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время (Памяти Владимира Павловича Шушарина)*. С. 103–107; Головка О. Війна за «галицьку спадщину» (1187–1189). *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2010. Вип. 3. С. 116–132; його ж. Політична криза у Галицькій землі у другій половині 80-х років XII ст. і її наслідки. «Слово о полку Ігоревім» та його доба (на посвяту Ярославу Осмомислу). *Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 8 листопада 2012 року*. Галич, 2012. С. 121–128; Юрасов М. Роль Перемышля в боротьбе Володимира Ярославича за возвращение Галича (1189–1190). *Colloquia Russica. Przemysli i ziemia Przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.* / pod red. V. Nagirnego. Kraków, 2013. Series II. T. I. С. 67–77; Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. С. 163–166.

⁵¹ Ипатьевская летопись. Стб. 657.

Володимира Ярославича («В лѣтѣ . . . ѿс . . . Кнѣзѣщюу Володимероу в Галичкои земли») ⁵². Є всі підстави думати, що саме на цей час галицькими будівничими був не тільки підготовлений до спорудження будівельний матеріал, а й закладений перший фундамент майбутнього храму Св. Пантелеймона, проте зведення стін розпочалося під патронатом іншого галицького володаря.

Поява законного з позиції князівського права спадкоємця на галицькому столі не стабілізувала, а розхитала політичну ситуацію в Галицькій землі, оскільки в князівстві швидко набирали сили опозиційні до Володимира Ярославича боярські угруповання. Водночас до Прикарпаття привертають увагу чимало південноруських князів, і одне з перших місць у цьому політичному «змаганні» зразу ж зайняв володимирський (на Волині) князь Роман Мстиславич. Роман, безумовно, розумів, що він не має підстав для відкритого протистояння тут Володимиру Ярославичу, а тому взимку 1187–1188 рр. домовився з Володимиром про укладення шлюбу своєї доньки Феодори і сина нового галицького князя Василька ⁵³. Цей шлюб згодом дав Роману Мстиславичу додаткові «козирі» у його претензіях на Галич. Даріуш Домбровский вважає, що на момент укладення династичного союзу Феодора ще була дитиною ⁵⁴. На нашу думку, взимку 1187–1188 рр. дівчинці було не більше семи років.

Ранній вік Феодори Романівни, без сумніву, свідчить про кон'юнктурний характер укладення шлюбу. Микола Баумгартен та Микола Котляр вважали, що сини Володимира Ярославича, Василько і Володимир, не були повноправними претендентами на *галицьку спадщину*, бо народилися від попаді ⁵⁵. Проте, на наш погляд, старші сини галицького князя, Василько і Володимир, народилися від законного

⁵² Там само. Стб. 659.

⁵³ Там само. Стб. 660.

⁵⁴ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań, Wrocław: Wyd-wo Historyczne, 2002. S. 30, 45–48; idem. Genealogia Mściśławowiczów: Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). Kraków: Avalon, 2008. S. 262.

⁵⁵ Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle. Romae, 1927. Table II. № 20–21; Котляр Н. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. Киев: Наукова думка, 1985. С. 89.

шлюбу Володимира Ярославича з Болеславою, дочкою чернігівського князя Святослава Всеволодовича, який, як вище вже йшлося, було укладено близько 1167 р.

Під час поїздок до Галича Роман провів своєрідну розвідку в Галичі і знайшов тут прихильників. За словами давньоруського книжника, «оувѣдавъ Романъ . ажъ моужи Галичькии не добро живоуть с кнѣземъ своимъ . про его насилье . зане гдѣ оулюбивъ женоу или чью дочерь . поимашеть насильемъ . Романъ же слашеть без опаса . к моужемъ Галичькимъ . подѣтыкаѧ ихъ на кнѣзѧ своего . да быша его выгналѣ изъ вѣчины своѧ . а самаго быша притали . на кнѣженикѣ»⁵⁶.

При висвітленні політичних подій в Галичині наприкінці 80-х рр. XII ст. літопис показує активну позицію в них *«галицьких мужів»* – боярства, проте інколи на підставі цих повідомлень робиться висновок про однакості поведінки галицького магнатства або усіх галицьких громадян, що явно не відповідає конкретним історичним реаліям⁵⁷. Про різну орієнтацію боярства говорить літописна стаття під 1188 р., де розповідається про повстання *«галицьких мужів»* проти Володимира: «Моужи же Галичкыи приимше свѣтъ Романовъ . совокоупивше полкы своѧ . и оутвердившесѧ крѣтомъ . и восташа на кнѣзь свои . и не смѣша его изымати ни оубити . зане не вси бѣхоуть в доумѣ тои . бо гах оубосѧ пригательвѣ Володимѣревыѣ»⁵⁸.

Отже, джерельна інформація дає підставу думати, що під час означених подій галицька верхівка більш-менш поділилася чітко на три угруповання. До першого належали рішучі противники нащадка Ярослава, які хотіли ув'язнити або вбити Володимира, друга, найбільш чисельна, група виступала за його вигнання, і, нарешті, третя (*«пригательвѣ Володимѣревыѣ»*) – це прихильники князя, які теж були достатньо могутніми. Саме на цю групу вельмож, без сумніву, спирався Володимир Ярославич пізніше, під час свого другого князювання в Галицькій землі в 90-х роках XII ст.

⁵⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 660.

⁵⁷ Стефанович П. Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. *Средневековая Русь*. Москва: Индрик, 2007. Вып. 7. С. 204; Майоров А. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. С. 277–279.

⁵⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 660.

У боротьбі за столицю Прикарпаття Роман Мстиславич активно шукає собі спільників і поза межами Галицької землі, хоча ясно, що це було складне завдання. Багатий Галич привертав увагу й інших князів, котрі стояли на заваді намірам та прагненням волинського князя. Вірогідно, серед них був спочатку і тесть Романа Рюрик Ростиславич, який надав в Овручі притулок іншому претенденту на галицький престол — князю Олегу⁵⁹. Відзначмо, щоб не повертатись до цієї теми, що після перевороту в Галичі у листопаді 1187 р. Олег Ярославич вже не повернувся у «велику політику», зникає з поля зору сучасних часу літописів. За свідoctвом *Густинського літопису*, який виглядає не дуже достовірним, Олега було отруєно⁶⁰. Згодом князь Рюрик під впливом розвитку подій в Галичині був вимушений спрямувати свої зусилля на підтримку зятя Романа.

Союзником Романа у «*галицьких справах*» весною 1188 р. став і його дядько по матері краківський князь Казимир II *Справедливий*, у якого з самого початку князювання Володимира Ярославича в підкарпатському краї не склалися нормальні стосунки з галицьким володарем. Польський хроніст Вінцентій Кадлубек (початок XIII ст.) повідомляє, на жаль, дуже коротко, що Володимир Ярославич здійснив у цей час декілька нападів на володіння польського князя⁶¹.

Вірогідно, на початку літа 1188 р. Володимир під тиском боярської опозиції «убогавъ^с поймавъ злато и сребро много . с дружиною . и женоу свою пойма . и двѣ сна . и еха во Оугры . ко королеви». Отже, князь утік разом із родиною до Угорщини, де сподівався знайти допомогу для повернення князівського столу. Згодом галицькі прихильники волинського князя не тільки повернули йому доньку Феодору, а й запросили Романа на князювання. «И въеха Романъ в Галичь . и сѣде в Галичи княжа»⁶². Дещо інакше в характерному для себе антируському дусі цю подію фіксує Вінцентій Кадлубек, який вважає, що Галицьке

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Густынская летопись. *ПСРЛ*. Санкт-Петербург: В типографии Эдуарда Праца 1843. Т. 2. С. 321.

⁶¹ *Magistri Vincentii Chronicon*. L. IV, 15, P. 193—449 (із вказівкою номера книги і параграфа); Roepel; R. *Geschichte Polens*. Hamburg: Bei Friedrich Perthes, 1840. Bd. 1. S. 380; Kurbis B. *Komentarz Mistrza Wincentego Kronika Polska*. Warszawa: PWN, 1974. S. 203; Щавелева Н. Польские латиноязычные средневековые источники. Москва: Наука, 1990. С. 133; Головка О. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X — перша половина XIII ст.). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2021. С. 260—261.

⁶² Ипатьевская летопись. Стб. 661.

«*королівство*» Роман отримав за заслуги від князя Казимира, який вигнав звідти Володимира⁶³.

Зразу ж після інформації про вокняжіння Романа Мстиславича літописець пише: «И приде Володимерь ко королеви . король же поималъ Володимера и со всеми полкы поиде к Галичю»⁶⁴. Є підстави думати, що перебування князя Романа у прикарпатському місті не могло досить швидко завершитися. З одного боку, в очікуванні майбутнього проходження війська германських хрестоносців на чолі з Фрідріхом *Барбароссою* через Угорщину в цій країні, безумовно, наготові був значний військовий контингент, проте, з іншого боку, підготовка до кампанії на схід і сама виправа короля вимагали певного часу. Тому, найімовірніше, угорська виправа розпочалася десь наприкінці літа – на початку осені 1188 р.

Тоді до нового галицького князя дійшли чутки про те, що за Карпатами угорський князь Бела III організував військову експедицію на схід. Все це примусило Романа, не чекаючи появи суперників на території Прикарпаття, покинути Галич. Отже, перше перебування Романа Мстиславича в Галичі продовжувалося приблизно три місяці (з весни – літа 1188 – до початку осені 1188 рр.). Можна думати, що в цей час князь Роман навряд чи займався будівництвом культової споруди.

Виправа короля Бели III на схід відрізнялася від попередніх нападів угорських військ на Прикарпаття, оскільки цього разу угорська адміністрація ставила більш складне завдання: перетворити Галичину на провінцію Угорського королівства. Бела III тоді вирішив не повертати владу в Галичі Володимирі Ярославичу, а зразу ж після захоплення міста почав орієнтуватися на тих бояр, які не хотіли бачити у себе на престолі сильного руського князя. «Король же въѣха в Галичь, – пише літопис, – не посади в ньмъ Володимера но даде весь нарѣдъ Галичанамъ и посади в ньмъ сна своего Андрѣа . а Володимера поа с собою . во Оугры шпльть»⁶⁵. Очевидно, галицькі прихильники короля Бели III та його сина, королевича Андрія, який став номінальним намісником краю, отримали привілеї, а деякі з них навіть увійшли до угорської адміністрації. Мирослав Волощук пише, що в 1188–1189 рр. Галицьке князівство на

⁶³ Vincentii Chronicon. L. IV, 15. Поп. Grabski A. Polska w opiniach obcych X–XIII w. Warszawa: PWN, 1964. S. 65.

⁶⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 661.

⁶⁵ Там само.

чолі з угорським принцом було під протекторатом його батька-короля⁶⁶.

Щоб зробити галицьких магнатів більш слухняними, Бела III, судячи з подальшої інформації літописця, захопив чимало родичів бояр, яких як заручників вивіз із собою до Угорщини⁶⁷. Повертаючись додому, угорський король також силою примусив князя Володимира йти з ним. Отже, угорський король прибув до Галича приблизно наприкінці літа — на початку осені 1188 р., але перебував тут недовго, бо справи в Угорщині вимагали його швидкого повернення додому. Можна припускати, що Володимира було ув'язнено в одну з веж або тодішньої столиці Угорщини Секешфехервара, або Вишеградської фортеці (*Fellegrár*), де тоді була ще одна резиденція угорського короля⁶⁸.

Недостатня впевненість у власних силах щодо можливості утримати Прикарпаття, активне прагнення Романа Мстиславича повернути собі Галич (така спроба була здійснена восени 1188 р., коли за допомогою овруцького князя Рюрика Ростиславича Роман здійснив невдалу виправу на галицький Пліснеськ⁶⁹), втеча Володимира Ярославича з угорського полону, яка сталася, вірогідно, взимку 1188/89 р., примусили угорський королівський двір звернутися до засобів дипломатії, щоб налагодити стосунки з представниками руської князівської верхівки. На початку 1189 р. Бела III скерував до чернігівського князя Святослава Всеволодовича посольство, яке запросило до Галича на переговори сина

⁶⁶ Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI — друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. С. 82.

⁶⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 664.

⁶⁸ Словацький вчений М. Гомза припускає можливість ув'язнення князя Володимира Ярославича в угорській фортеці Спіш (сучасна північна Словаччина). Див.: *Historia Scepusii* /red. M. Homza a St. A. Sroka. Bratislava; Kraków: ETC., 2009. V. 1. S. 145. Висловлюю подяку М. Волощуку за інформацію з цього приводу. Л. Войтович вважав, що місцем ув'язнення Володимира була Будаїська фортеця. Див.: Войтович Л. Галич у політичному житті Європи (X—XIV ст.). С. 165. На наш погляд, обидві версії не достатньою мірою переконливі. Спішська фортеця розташовувалась далеко від місця постійного проживання угорського монарха, що створювало би в разі перебування там галицького князя проблеми для контролю за ним. Що стосується Будаїської фортеці, то вона була побудована в середині XIII ст. угорським королем Белою IV (роки правління 1235—1270).

⁶⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 661—662.

Святослава — князя Гліба. «Сѣослав же оутаивсѧ Рюрика . оуохотѧсѧ творѧше . ꙗко же дадѧть емоу Галичъ . и посла сна своего . Глѣба ко королеви»⁷⁰. Складно, напевне, визначити наміри угорців, але можна припускати, судячи з тексту літопису, що тоді планувалося створення системи спільного угорсько-чернігівського контролю над Галицькою землею.

Проте цим планам не судилося здійснитися, бо про таємну дипломатію Святослава Всеволодовича та Гліба довідався овруцький князь Рюрик Ростиславич. Той звинуватив Святослава у порушенні спільних угод. В боротьбі проти створення альянсу чернігівських князів з угорцями Рюрик Ростиславич широко використовує «*громадську думку*»: в справу втрутилася Церква на чолі з київським митрополитом Никифором. «Молвѧшетъ бо и митрополитъ Сѣославоу . и Рюрикови . се иноплемєньници ѿшли ѿтчиноу вашю . а лѣпо вы бы потроудитисѧ»⁷¹. В *Густинському літописі* вміщене цікаве свідчення, що, крім вимоги боротьби з іноземцями, Никифор наполягав на передачі Галича Роману⁷². Враховуючи тісні зв'язки князя Рюрика та митрополита Никифора, ця інформація виглядає цілком реальною.

Під час походу на Галич два наймогутніші на той час володарі Південної Русі розсварилися, а їх війська повернулися додому. Невдачею завершилася і спроба галицьких бояр із антиугорського табору використати у боротьбі з окупантами молодого князя Ростислава Івановича **Бєрладничча**. Цей претендент на галицький стіл мав незаперечні правові підстави виборювати Галицьке князівство. Ростислав був представником найстарішої гілки галицьких князів *Ростиславичів*: його дід, Ростислав Володаревич, був старшим братом галицького князя Володимирка, батька Ярослава *Осмомисла*⁷³. Відомий історик і письменник Ігор Можейко писав про драматичність перебігу тодішньої боротьби за Галич: «Отже, на цей момент на галицький престол претендують: Володимир, який сидів на вежі, Олег «Настасьч», який мешкав в Овручі, принц Андрій, який правив Галичем, але почував себе там непевно, син Святослава Смоленського і син Рюрика Смоленського, які йдуть із своїми батьками до Галича, і, нарешті, як незабаром виявиться,

⁷⁰ Там само. Стб. 662.

⁷¹ Там само. Стб. 663.

⁷² Густынская летопись. С. 322.

⁷³ Baumgarten N. Op. cit. Table III. P. 14 (помилково надруковано 13).

син нещасного Івана Берладника, бідний, відважний і гордий Ростислав»⁷⁴.

Лише ціною величезних зусиль завойовникам та їх сателітам з числа галицьких бояр на чолі з королевичем Андрієм вдалося подолати Ростислава, якого було захоплено в полон і згодом отруєно⁷⁵. Проте суспільна напруга у Галичі досягла такої гостроти, що доля угорців у Прикарпатті вже була визначена. І тут на політичному обрії знову з'являється постать князя Володимира Ярославича, який повертається на батьківський стіл.

Літопис розповідає про втечу Володимира з угорського полону, переговори його в Німеччині з імператором, який доручив краківському князю допомогти галичанину, що і було врешті-решт виконано. В літературі традиційно пишуть про допомогу галицькому князю з боку імператора Фрідріха I *Барбаросси* (роки правління 1155–1190)⁷⁶. Але в літописі не згадується ім'я германського володаря. Володимир, пише

⁷⁴ Можейко И. Загадка 1185 года. Русь – Восток – Запад. Москва: Вече, 2007. С. 329. І. Можейко помилково називає Рюрика смоленським князем, насправді Рюрик в 1173–1194 рр. був князем в Овручі, а з 1194 р. він володарював у Києві.

⁷⁵ Ипатьевская летопись. С. 665; Фроянов И., Дворниченко А. Города-государства Древней Руси. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1988. С. 144–145.

⁷⁶ Gorski K. Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusia. Lwów: Z drukarni E. Winiarza, 1875. S. 27; Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1926. T. 1. S. 190–191; Бережков Н. Хронология русского летописания. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С. 205; Kuczyński S. Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII. *Kuczycński S. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w.* Warszawa: PWN, 1965. S.28; Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340. Warszawa: PWN, 1966. S. 14; ibidem. Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego. *Kwartalnik historyczny*. 1969. № 1. S. 16; Пашуто В. Назв. праця. С. 162; Літопис Руський. За Іпатським списком /переклав Л. Махновець. Київ: Дніпро, 1989. С. 349; Назаренко А. Назв. праця. С. 636, 639; Котляр М. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2002. С. 97; Головка О. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ: СтилоС, 2006. С. 211; Юрасов М. Роль Перемышля в боротьбе Володимира Ярославича за возвращение Галича (1189–1190). С. 67–77; його ж. Венгрия и русские княжества в XII в. Москва, Санкт-Петербург: Петроглиф, Центр гуманитарных инициатив, 2019. С. 432–434.

літопис, «изрѣзавъ шатерь . и сви собѣ оужище . и свѣсисѧ ѿтоудоу доловъ . ѿ сторожіи же его . бѣста емоу два во пригазнь . таже и доведоста землѧ Немѣчкыѧ . ко црви Нѣмѣцкомоу . цррь же оувѣдавъ ѡже есть сестричичь великому князю Всеволодоу Соуждальскомоу . и прига его с любовь и с великою чѣтью . и преставѧ к немуо мужь свои и посла его Казимироу в Лѧхи . велѧ емоу доправити Галича по своєї волѣ . галь бос бѣшь давати црви . по . ѡв . (2000. — О. Г.) гривень себра до года»⁷⁷.

На висновок вчених про переговори князя Володимира саме з Фрідріхом I *Барбаросою*, вочевидь, вплинула подальша літописна інформація про участь німецьких рицарів у *Третьому хрестовому поході*: «В то же лѣто иде цррь Немѣцкыи со всею своею землею битисѧ за гробъ Гѣнь»⁷⁸. Тут також літопис не згадує імені імператора, але однозначно і безспірно, що мова у цитованому фрагменті йде про Фрідріха I *Барбаросу*, який очолив тридцятитисячне⁷⁹ військо німецьких хрестоносців у поході до *Святої землі* 10 червня 1190 р. загинув під час переправи його армії через річку Сальєф (на кордоні Анатолії і Сирії)⁸⁰.

Імператор, отримавши від Володимира Ярославича обіцянку надати величезну данину (2 тис. гривень срібла), переклав виконання допомоги вигнанцю на чужі плечі — плечі краківського князя Казимира II *Справедливого*. Зазначмо, що похід Фрідріха I на Схід розпочався 11 травня 1189 р., коли володар покинув Регенсбург, попрощався з сином Генріхом і рушив уздовж Дунаю до Відня. На Трійцю (28 травня) імператор прибув до Угорщини, де зустрівся у місті Гран (Естергомі) із королем Белою III, а в день Різдва Іоанна Хрестителя (24 червня) німецькі

⁷⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 666.

⁷⁸ Там само. Стб. 667.

⁷⁹ В літературі часто можна зустріти твердження про 100-тисячну армію імператора (див., наприклад: Шафф Ф. История христианской церкви. Санкт-Петербург: Мирт, 2008. Т. V. Средневековое христианство. От Григория VII до Бонифация VIII. 1049—1294 г. по Р.Х. С. 162; Филиппс Дж. Четвертый крестовый поход. Москва: АСТ, Астрель, 2010. С. 14), що є, безумовно, значним перебільшенням.

⁸⁰ Польський історик М. Смолінський вважає: розгляд хронології подій дає підстави думати, що князь Володимир Ярославич отримав допомогу не від Фрідріха I Барбаросси, а від його сина Генріха, і сталися переговори про це в 1190 р. Див.: Smoliński M. Caesar et duces Poloniae. Szkice z dziejów stosunków polsko-niemieckich w drugiej połowie XII w. (1146—1197). Gdańsk: Wyd-wo Uniwersitetu Gdańskiego, 2006. S. 175—177.

хрестоносці вступили у межі Болгарії, всю зиму перебували в європейській частині Візантійської імперії, а 23–25 березня 1190 р. переправилися через Босфор⁸¹.

Перегляд подій в Галичі, який ми навели вище, дає підставу думати, що Володимир опинився в ув'язненні восени 1188 р., а тому наприкінці 1188 р. або на початку 1189 р. міг втекти до Німеччини, де згодом зустрівся з Фрідріхом I *Барбаросою*. Ця зустріч відбулася, найімовірніше, в Регенсбурзі, де до початку виправи на схід майже постійно перебував Фрідріх⁸². З огляду на зазначені контакти з угорським королем Белою III в 1188 – на початку 1189 рр., зайнятий організацією походу імператор не міг сам надати підтримку Володимирі Ярославичу, а доручив це зробити краківському князю Казимиру II *Справедливому*. Виправа поляків на допомогу Володимирі була здійснена, вірогідно, в другій половині 1189 – на початку 1190 рр. Саме тоді за наказом князя Казимира краківський воєвода Миколай рушив з малопольським військом до Галича, вигнав звідти угорський гарнізон з королевичем Андрієм і посадив там Володимира Ярославича⁸³. М. Грушевський вважав, що ця подія сталася у серпні 1189 р., оскільки в літописі йдеться про те, що «Володимѣрь сѣде . на столѣ дѣда своего и шца своего. на Спѣсвь днѣ»⁸⁴. Допомога Володимирі Ярославичу мала значні негативні наслідки для краківського князя: він зіпсував стосунки з угорським королем, які були відновлені в 1192 р.; невдоволення альянсом з галицьким князем призвело до бунту в 1191 р. краківської знаті проти Казимира, який було придушено дружинами волинських князів Романа Мстиславича і Всеволода Мстиславича⁸⁵.

⁸¹ Arnoldi abbatibus lubecensis. Chronica /rec. I. M. Luppenberg. *Monumenta Germaniae Historica Scriptores*. Hannoverae: Hahniani, 1869. T. 21. P. 171–172; Заборов М. Крестоносцы на Востоке. Москва: Наука, 1980. С. 178–183; Görich K. Friedrich Barbarossa: Eine Biographie. München: C. H. Beck, 2011. S. 506–532; Freed J. Frederick Barbarossa: The Prince and the Myth. New Haven: Yale University Press, 2016. P. 488–491; Домановский А. Всемирная история. Крестовые походы. Харьков: Фолио, 2019. С. 187–192.

⁸² Görich K. Die Staufer. Herrscher und Reich. München: C. H. Beck, 2006. S. 66.

⁸³ Vincentii Chronicon. L. IV, 15.

⁸⁴ Див.: Ипатьевская летопись. Стб. 666–667; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. С. 452.

⁸⁵ Vincentii Chronicon. L. IV, 16.

Князь Володимир Ярославич зразу ж після повернення до Галича звернувся за протегуванням до свого дядька – володимиро-суздальського князя Всеволода Юрійовича *Велике Гніздо*. Згідно з інформацією суздальського літописця, князь Всеволод, який у цей час прагнув зміцнити свої позиції на півдні Русі, звернувся до всіх руських князів, польського князя та угорського короля з вимогою відмовитися від зазіхань на Галич⁸⁶. Ясна річ, що ця вимога суздальського князя, сила якого була значно перебільшена наближеним до нього літописцем, стосувалася і Романа, який був вимушений визнати факт повернення влади Володимира Ярославича у Галич і на певний час відмовитися від своїх зазіхань на Прикарпаття. Загибель імператора Фрідріха I *Барбаросси* звільнила Володимира від виконання обіцянки сплачувати щорічний трибут у 2 тис. гривень. Зазначмо, що аналогічно його величність випадок допоміг англійському королю Річарду *Левове Серце*. 26 грудня 1195 р. впав з коня і невдовзі помер від гангрені ноги австрійський ерцгерцог Леопольд V, чим звільнив англійського короля від обов'язку виплати 20 тис. марок за вихід з австрійського полону⁸⁷. Говорячи про вплив випадку на історичний розвиток, варто відзначити, що сини князя Володимира, які разом з батьком прибули в 1188 р. до Угорщини, тривалий час перебували там в ув'язненні і абсолютно випали з політичного життя на Русі. М. Грушевський звернув увагу на цікаву згадку в буллі під 1218 р. папи Гонорія III, адресованій абату монастиря Св. Феодосія на р. Сава в Угорщині⁸⁸. В цьому документі згадані «*Basilica et Johanne Blandevero Russorum Regibus apud Galiziam (Василій та Іоанн-Володимир, руські князі, з Галича)*»⁸⁹. Однозначно, угорська адміністрація, яка претендувала на Прикарпаття, зовсім не хотіла появи на політичній арені легітимних претендентів на галицький стіл. Можливо, саме з подачі угорців поширювались чутки про смерть братів Володимировичів. Без сумніву, повернення Василія і Володимира на Прикарпаття кардинально вплинуло б на перебіг подій у краї на початку XIII ст.

⁸⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 667.

⁸⁷ Грановский А. История короля Ричарда Львиное Сердце. Москва: Русская панорама, 2007. С. 254–255.

⁸⁸ Szaraniewicz I. Die Hypatios-Chronik. S. 117–118; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. С. 454.

⁸⁹ *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* /ed. A. Theiner. Romae: Typis Vaticanis, 1859. Т. 1. Р. 10.

М. Котляр писав, що князь Володимир після повернення до Галича перебував «за широкою спиною володимирського князя на галицькому столі до самої смерті 1199 р.»⁹⁰. На наш погляд, принаймні з середини 90-х років XII ст. немає підстав узагалі говорити про якусь залежність Володимира Ярославича від Всеволода Юрійовича (якщо така залежність взагалі була!), оскільки тоді галицький князь уже перебував у союзі з київським князем Рюриком Ростиславичем, а в 1196 р. він разом із сином Рюрика Ростиславом здійснили напади на волинські володіння князя Романа Мстиславича⁹¹. Повернення додому дозволило князю Володимирю Ярославичу вести будівництво храму Св. Пантелеймона, яке було здійснено в 1190–1193 рр.

У 1199 р. після смерті Володимира Ярославича Роман Мстиславич приєднує Галицьке князівство до своїх володінь, робить Галич столицею своєї держави⁹². В цей самий час Роман будує або розбудовує собі резиденцію довкола церкви Св. Пантелеймона, де, крім князівської родини, мешкало численне оточення володаря. Тут, вочевидь, народилися і були охрещені у князівському храмі в 1201 р. Данило, а в 1203 р. — Василько Романовичі. Нами вже висловлювалося припущення про те, що саме у приміщенні або поблизу храму Св. Пантелеймона влітку 1205 р. було поховано князя Романа Мстиславича, який 19 червня загинув поблизу польського міста Завихоста⁹³. Родина його вдови та двох малолітніх дітей, Данила і Василька, мешкала тут до середини 1206 р.⁹⁴ На початку 1210-х років під час перебування в Галичі «княгиня Романова» разом із старшим сином Данилом, ймовірно, зупинилися в резиденції біля храму Св. Пантелеймона⁹⁵.

⁹⁰ Котляр М. Галицько-Волинська Русь 2-ї половини XII–XIII ст. Галицько-Волинський літопис. Київ: Наукова думка, 2002. С. 14.

⁹¹ Ипатьевская летопись. Стб. 698.

⁹² Головка О. Корона Данила Галицького. С. 225–228.

⁹³ Його ж. Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці. *Український історичний журнал*. 2009. № 4. С. 44–48; його ж. Про місце поховання галицько-волинського князя Романа Мстиславича. *Галицька митрополія в історії європейського християнства. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 14 травня 2009 р.* Галич, 2009. С. 43–51; його ж. О месте захоронения галицко-волинского князя Романа Мстиславича. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. Москва, 2009. № 3(37). С. 22–23.

⁹⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 718.

⁹⁵ Про перебування княгині «Романової» і її сина Данила в Галичі в 1211–1212 рр. див.: Ипатьевская летопись. Стб. 726–728.

Резиденція біля храму Св. Пантелеймона використовувалася як князівське помешкання і князем Мстиславом Мстиславичем *Удатним* під час його володарювання у Галичі наприкінці 10-х — у 20-х роках XIII ст.⁹⁶ Наявність графіті на стінах храму, які відбивають епізоди суспільного життя Галича, дає підстави думати, що князівський замок-резиденція в цей час перетворюється у важливий центр суспільного життя князівства. Тут приймали важливі державні рішення, відбувався розгляд різних справ, здійснювалися судові процеси⁹⁷.

Одним із доказів зазначеного, на наш погляд, є відоме графіті: «Въ кн(а)ж(є)никъ Мъстиславѣ дережаву Игнатъву искали лаха въ плотеники и не нашли в кладеное даль а тому послуши попове ст(вато)го Пантелѣмона Лазорь Волѣѣфи Стефанъ Дмитръ Б(о)гданъ а кнѣзь судилъ не искати никому а кже сѧ вслушаетъ {кто}.....»⁹⁸. Якщо відкинути фантастичні спроби розуміти цей текст щодо життя Галича кінця 80-х років XII ст.⁹⁹, то є підстави прийняти версію його тлумачення, яку запропонував Вячеслав Корнієнко. Мова в тексті йде про судову справу, що розглядалася за князювання Мстислава Мстиславича та служіння єпископа Ігнатія¹⁰⁰. Пізніше в резиденції довкола храму Св. Пантелеймона, вірогідно, зупинявся під час своїх відвідин центру Галицької землі князь Данило Романович¹⁰¹.

Багатолітня історія храму Св. Пантелеймона в Галицькому краї в мініатюрі нагадує минуле всієї України з її величними і трагічними сторінками. І, без всякого сумніву, всі ці сторінки мають вивчатися і стати надбанням прийдешнього і майбутніх поколінь українців.

⁹⁶ Корнієнко В. Ранні датовані графіті церкви Св. Пантелеймона в Галичі. С. 85–89.

⁹⁷ Його ж. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.). С. 276–277, 280–281, 289–293.

⁹⁸ Там само. С. 184–185.

⁹⁹ Иоаннисян О., Рождественская Т. Надпись с именами Мстислава и Игната на стене церкви Св. Пантелеймона в Галиче в контексте политических событий конца XII века. С. 213–215.

¹⁰⁰ Корнієнко В. Ранні датовані графіті церкви Св. Пантелеймона в Галичі. С. 83–88.

¹⁰¹ Томенчук Б. Галич і мала Галицька земля XII–XIII ст. С. 174. Про правління князя Мстислава Мстиславича «*Удатного*» в Галичі в 1218–1227 рр. див.: Головка О. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» та його доба. С. 92–182.

Oleksandr Holovko (Kyiv, Ukraine)

**Once again about the time and circumstances of the creation
of the church of St. Panteleimon in Halych**

The article delves into the initial period of the oldest preserved Christian building in the Prykarpattia region, the church of St. Panteleimon in the village of Shevchenkove near Halych. Over its more than eight centuries of existence, this religious structure not only changed its name but also embraced various Christian denominations. Notably, from the mid-14th to the mid-20th century, the monument served as the church of the revered St. Stanislaw in Poland. The past of the ancient temple has piqued the interest of scientists, with its historiography spanning almost two hundred years. A particular focus within this research is the topic related to studying the initial stage of the temple's existence, corresponding to the time of the Halych and Halych – Volyn Principalities. The scarcity of information in written records about the temple's early history underscores the exceptional role of archaeological research in uncovering its fate. Researchers have dedicated considerable attention to the study of the church's unique graffiti corpus. This article examines the circumstances and reasons for the cult of St. Panteleimon's popularity in Rus, particularly among members of the princely family. The author revises the perspectives presented in previous publications, including his own assumptions, concerning the potential patron behind the construction of the temple. Analysis of available sources suggests that the idea and consecration of the church are attributed to Prince Yaroslav Volodymyrovych Osmomysl, with the direct construction executed by Yaroslav's son, Volodymyr, in the early 90s of the 12th century. Subsequently, a princely residence developed around the temple, owned by princes Roman Mstyslavych and Mstyslav Mstyslavych 'Udatnyi'.

Key words: *Halych, Principality of Halych, St. Panteleimon, graffiti, Yaroslav Volodymyrovych, Volodymyr Yaroslavych, princely residence.*

REFERENCES

- Abramovych D. (1930). Kyievo-Pecherskyi pateryk. Vstup. Tekst. Prymitky. U Kyievi: z drukarni Vseukrainskoi akademii nauk, 231 s. [in Ukrainian].
- Baumgarten N. (1927). Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X – eau XIII-esiecle. Romae, Table II. № 20–21. [in French].
- Berezhkov N. (1963). Khronolohyia russkoho letopysanyia. Moskva: Izd-vo AN SSSR. [in Russian].
- Bielowski A. (Ed.). (1872). Magistri Vincentii Chronicon Polonorum. *MonumentaPoloniae Historica*. Lwów, T. 2. P. 193–449. [in Latin].
- Dąbrowski D. (2002). Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wotyńskich. Poznań, Wrocław: Wyd-wo Historyczne. [in Polish].
- Dąbrowski D. (2008). Genealogia Mściśławowiczów: Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). Kraków: Avalon. [in Polish].
- Didukh V. (2008). Khram Sv. Panteleimona. Buklet. Halych. [in Ukrainian].
- Domanovskiy A. (2019). Vsemyrnaia istoriia. Krestovye pokhody. Kharkov: Folyo. [in Russian].
- Engel J. Ch. (1792). Geschichte von Halitsch und Wladimir. Wien: Bei Franz Jacob, 1792. T. 1: bis 1230. [in German].
- Engel J. Ch. (1772). Geschichte von Halitsch und Wladimir Wien: Bei Franz Jacob, 1792. T.2: von 1230 bis 1772. [in German].
- Font M. (2004). Venhersko-russkye polytycheskye sviazy v XII veke (1118–1199 hh.). *Tsentralnoevropeiskye issledovanyia*. Moskva. Vyp. 2. *Venhry i ikh sosedy po Tsentralnoi Evrope v Srednye veka y Novoe vremia (Pamiaty Vladymyra Pavlovycha Shusharina)*. S. 103–107. [in Russian].
- Freed J. (2016). Frederick Barbarossa: The Prince and the Myth. New Haven: Yale University Press. [in English].
- Froianov Y., Dvornychenko A. (1988). Horoda-hosudarstva Drevnei Rusy. Lenynhrad: Izd-vo Lenynhradskoho unyversyteta. [in Russian].
- Fylypps Dzh. (2010). Chetvertyi krestovyi pokhod. Moskva: AST, Astrel. [in Russian].
- Gorski K. (1875). Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią. Lwów: Z drukarni E. Winiarza. [in Polish].
- Görich K. (2011). Friedrich Barbarossa: Eine Biographie. München: C. H. Beck. [in German].
- Görich K. (2006). Die Staufer. Herrscher und Reich. München: C.H.Beck. [in German].
- Grabski A. (1964). Polska w opiniach obcych X–XIII w. Warszawa: PWN. [in Polish].
- Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. (1926). Dzieje Polski średniowiecznej. Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, [in Polish].
- Holovko O. (2019). Khram sviatoho Panteleimona v Halychi u konteksti politychnoho zhyttia Halyskoho kniazivstva (kinets 80-kh rokiv XII – persha chvert XIII stolittia). *Kniazha doba: istoriia i kultura*. Lviv.Vyp. 13. S. 109–126. [in Ukrainian].
- Holovko O. (2017). Kniaz Mstyslav Mstyslavych «Udatnyi» i yoho doba. Kamianets-Podilskyi: Aksioma. [in Ukrainian].
- Holovko O. (2018). Kniazhyi Halych: dyskusiini pytannia vynykennia mista i yoho rozvytku yak stolytsi zemli-kniazivstva. *Halych. Zbirnyk naukovykh prats / ed. M. Voloshchuk*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. Vyp. 3. S. 82–106. [in Ukrainian].

Holovko O. (2006). Korona Danyla Halytskoho. Volyn i Halychyna v derzhavno-politychnomu rozvytku Tsentralno-Skhidnoi Yevropy rannoho ta klasychnoho serednovichchia. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].

Holovko O. (2009). O meste zakhronenyia halytsko-volynskoho kniazia Romana Mstyslavycha. *Drevniaia Rus. Voprosy medievistyky*. Moskva. № 3 (37). S. 22–23. [in Russian].

Holovko O. (2009). Ostannii pokhid kniazia Romana Mstyslavycha u dzherelakh ta istorychnii dumtsi. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4. S. 28–48. [in Ukrainian].

Holovko O. (2012). Politychna kryza u Halytskii zemli u druhii polovyni 80-kh rokiv XII st. i yii naslidky. «*Slovo o polku Ihorevim*» ta yoho doba (na posviatu Yaroslavu Osmomyслу). *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Halych, 8 lystopada 2012 roku*. Halych. S. 121–128. [in Ukrainian].

Holovko O. (2009). Pro mistse pokhovannia halytsko-volynskoho kniazia Romana Mstyslavycha. *Halytska mytropoliiia v istorii yevropeiskoho khrystianstva. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Halych 14 travnia 2009 r.* Halych, 2009. S. 43–51. [in Ukrainian].

Holovko O. (2021). Rus i Polshcha v mizhnarodnomu zhytti Yevropy (X – persha polovyna XIII st.). Kyiv: In-tut ukrainskoi ahcheohrafii ta dzhereloznastva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Holovko O. (2010). Viina za «halytsku spadshchynu» (1187–1189). *Kniazha doba: istoriia i kultura*. Lviv. Vyp. 3. S. 116–132. [in Ukrainian].

Homza M., Sroka St. A. (eds). (2009). *Historia Scepusii*. Bratislava; Kraków: Etc. [in Slovak].

Horbenko S. (1996). Yaroslav Osmomysl: rekonstruktsiia antropolohichna i istorychna. Lviv, Vynnyky: Vydano Istoryko-kraieznavchym muzeiem m. Vynnyky [in Ukrainian].

Hranovskyi A. (2007). Istoryia korolia Rycharda Lvynoe Serdtse. Moskva: Russkaia panorama. [in Russian].

Hrushevskiy M. (1905). Istoriiia Ukrainy-Rusy. U Lvovi: Nakladom avtora. T. 2. [in Ukrainian].

Ioannisian O., Rozhdestvenska T. (2007). Bahatoriadne hrafiti na pivdennomu fasadi tserkvy Sv. Panteleimona v Halychi. «*Slovo o polku Ihoreve*». *Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Halych, 24 zhovtnia 2007 roku*. Halych. S. 188–191. [in Ukrainian].

Ioanyssian O. Rozhdestvenskaia T. (2009). Nadpys s imenamy Mstyslava y Ihnata na stene tserkvy sv. Panteleimona v Halyche v kontekste polytycheskykh sobytyi kontsa XII veka. *Trudy Hosudarstvennogo Ermytazha*. Sankt-Peterburh, T. XLVI. S. 198–218. [in Russian].

Kurbis B. (1974). Komentarz *Mistrza Wincentego Kronika Polska*. Warszawa: PWN. [in Polish].

Karamzin N. (1991). Istoryia Hosudarstva Rossyiskoho. Moskva: Nauka. T. 2–3. [in Russian].

Karamzin N. (1991). Istoryia Hosudarstva Rossyiskoho. Moskva: Nauka. T. 4. [in Russian].

Korniienko V. (2018). Epihrafika sakralnykh pamiatok Halycha (XII –XIX st.). *Halych. Zbirnyk naukovykh prats* / ed. M. Voloshchuk. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. Seria 2. Vyp. 3. [in Ukrainian].

Korniienko V. (2014). Ranni datovani hrafiti tserkvy Sv. Panteleimona v Halychi: novi doslidzhennia. *Halych i Halytska zemlia. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Halych, 30–31 zhovtnia 2014 r. Do 20-richchia utvorennia Natsionalnogo zapovidnyka «Davnii Halych»*. Halych. S. 85–89. [in Ukrainian].

Kotliar M. (2002). Halytsko-Volynska Rus 2-yi polovyny XII–XIII st. *Halytsko-Volynskiy litopys*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

- Kotliar M. (2002). Istoriiia dyplomatii Pivdenno-zakhidnoi Rusi. Kyiv: In-tut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kotliar N. (1985). Formyrovanye terrytoryy i voznyknovenye horodov Halytsko-Volynskoi Rusy IX–XIII vv. Kiev: Naukova dumka. [in Russian].
- Koval I. (1998). Yaroslav Pasternak – doslidnyk kniazhoho Halycha. *Pasternak Ya. Staryi Halych. Arkheolohichno-istorychni doslidy 1850–1943 rr. Yuvileine vydannia, prysviachene 1100-richchiu Halycha*. Ivano-Frankivsk: vyd-vo Plai. S. 3–17. [in Ukrainian].
- Kuczyński St. (1965). Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII. *Kuczyński St. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w*. Warszawa: PWN. S. 7–33. [in Polish].
- Kurbis B. (Ed.) (1970). Chronica Poloniae Maiores. *Monumenta Poloniae Historica*. Warszawa: PWN. Nova series. T. 8. [in Latin].
- Levchenko M. (1956). Ocherky po istoryy russko-vyzantyskiykh otnosheniy. Moskva: AN SSSR. [in Russian].
- Łowmiański H. (1979). Król Bolesław II i biskup krakowski Stanisław. Dwie tendencje ustrojowe: jedynowładcza i patrymonialna. *Studia historyczne*. T. 22 (2). S. 165–197. [in Polish].
- Lukomyski Yu. (1991). Arkhitekturna spadshchyna davnoho Halycha. Halych. [in Ukrainian].
- Lukomyski Yu. (2021). Davnohalytska tserkva sviatoho Panteleimona u svitli arkhitekturno-arkheolohichnykh doslidzhen. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. P. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Vyp. 25. S. 139–148. [in Ukrainian].
- Lukomyski Yu., Krekhovetskyi I., Fihol A., Melnychuk O. (2019). Khram Sviatoho Panteleimona. *Davnii Halych. Naukovo-populiarnyi chasopys*. № 2–3. S. 4–5. [in Ukrainian].
- Luppenberg I. M. (Ed.) (1869). Arnoldi abbatis lubecensis. Chronica. *Monumenta Germaniae Historica Scriptores*. Hannoverae: Hahniani. T. 21. [in Latin].
- Łuszkiewicz W. (1880). Kościół w Św. Stanisławie pod Haliczem z resztami romańskiej cerkwi Pantelemona. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności. [in Polish].
- Maiorov A. (2001). Halytsko-Volynskaia Rus. Ocherky sotsyalno-polytycheskiykh otnosheniy v domonholskiy peryod. Kniaz, boiare y horodskaia obshchyna. Sankt-Peterburh: Universytetskaia kniha. [in Russian].
- Makhnovets L. (Ed.) (1989). Litopys Ruskyi. Za Ipatskym spyskom pereklav L. Makhnovets. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
- Melnikova E. (Ed.) (1999). Drevniaia Rus v svete zarubezhnykh istochnykov. Moskva: Lohos. [in Russian].
- Mozheiko I. (2007). Zahadka 1185 hoda. Rus – Vostok – Zapad. Moskva: Veche. [in Russian].
- Naruszewicz A. (1836). Historia narodu polskiego. Wyd. nowe. Lipsk: Breitropf et Haertel, T. 6. [in Polish].
- Naruszewicz A. (1836). Historia narodu polskiego. Wyd. Nowe. Lipsk: Breitropf et Haerte, T. 7. [in Polish].
- Nazarenko A. (2001). Drevniaia Rus na mezhdunarodnykh putiakh. Mezhdystsyplyarnnye ocherky kulturnykh, torhovykh, polytycheskiykh svyazei IX–XII vekov. Moskva: Yazyky russkoi kultury. [in Russian].
- Pashuto V. (1968). Vneshniaia polytyka droevnei Rusy. Moskva: Nauka. [in Russian].
- Peleński J. (1914). Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych. Kraków: PAU. [in Polish].

Pelenskyi Y. (2018). Halych v istorii serednovichnoho mystetstva na osnovi arkeoholichnykh doslidzhen i arkhivnykh dzherel. *Halych. Zbirnyk naukovykh prats* / ed. M. Voloshchuk. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. Seria. 2. Vyp. 4. [in Ukrainian].

Petrushevych A. (1881). O tserkvy sv. Panteleimona blyz horoda Halycha teper kostele sv. Stanyslava oo. frantsyskanov, yako drevneishem pamiatnyke romanskoho zodchestva na Halytskoi Rusy s pervoi polovyny XIII stoletyia. Lvov: yz typohrafyy Stavropyhyiskoho ynstytuta. [in Ukrainian].

Pobutskyi S. (2011). Tserkovno-arkheoholichna spadshchyna Halycha v konteksti metodolohii pam'iatkookhoronnykh doslidzhen ta relihiieznavchoho turyzmu. *Pratsi Naukovodoslidnoho Instytutu pamiatkookhoronnykh doslidzhen*. Vinnytsia. S.483–484. [in Ukrainian].

Polnoe sobranie russykh letopyssei (1926–1928). Moskva: Izd-vo AN SSSR. T. 1: *Lavrentevskaia letopys*. Vyp.1–3. [in Slavonic].

Polnoe sobranie russykh letopyssei. (1843). Sankt-Peterburh: V Tipografii Eduarda Praca. T. 2: *Hustynskaia letopys*. [in Slavonic].

Polnoe sobranie russykh letopyssei. (1908). Sankt-Peterburh. T. 2: *Ypatevskaia letopys*. [in Slavonic].

Rappoport P. (1982). Russkaia arkhytektura X–XIII vv. Lenynhrad: Nauka. [in Russian].

Roepell G. (1840). Geschichte Polens. Hamburg: Bei Friedrich Perthes. Bd. 1. [in German].

Shaff F. (2008). Ystoria khrystyanskoï tserkvy. Sankt-Peterburh: Myrt. T. V. *Srednevekovoe khrystyanstvo. Ot Hryhoryia VII do Bonyfatsyia VIII. 1049–1294 h. po R. Kh*. [in Russian].

Sharanevych I. (1880). Staroruskii kniazhii horod Halych. Lvov: z drukarny Tovarystva imeni Shevchenka. [in Ukrainian].

Sharanevych I. (1863). Istoria Halytsko-Volodymyrskoi Rusy. Ot naidavneishykh vremen do roku 1453. Lvov: Pechat` Instytutu Stavropihiynoho. [in Ukrainian]

Shchaveleva N. (1990). Polskye latyno iazychnye srednevekovye ystochnyky. Moskva: Nauka. [in Russian].

Slobodian V., Husak A. (2018). Obraz z zhyttia na zlami XII–XIII st. zi stin khramu Sviatoho Panteleimona poblyzu Halycha. *Halych. Zbirnyk naukovykh prats* / ed. M. Voloshchuk. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. Vyp. 2. S. 105–114. [in Ukrainian].

Smoliński M. (2006). Caesar et duces Poloniae. Szkice z dziejów stosunków polsko-niemieckich w drugiej połowie XII w. (1146–1197). Gdańsk: Wyd-wo Uniwersitetu Gdańskiego. [in Polish].

Stasiuk A. (2020). Do henezy posviaty halytskoho khramu Sv. Panteleimona kintsia XII stolittia. *Avraamichni relihii v protsesi stabilizatsii mizhkonfesiinykh i mizhnatsionalnykh vidnosyn*. Halych. S. 181–186. [in Ukrainian].

Stasiuk A. (2011). Serednovichnyi monastyr u Halychi: vid sv. Panteleimona do Sv. Stanyslava. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii istoriia*. Vyp. 20. S. 181–186. [in Ukrainian].

Stefanovych P. (2007). Otnosheniya kniazia i znati v Halytskom i Volynskom kniazhestvakh do kontsa XII v. *Srednevekovaia Rus*. Moskva: Yndryk. Vyp. 7. S. 120–220. [in Russian].

Svt. Dymytryi Rostovskiy (Ed.) (1764). Knyha zhytyia sviatykh Knyha chetvertaia. Kyev: Typ. Kyevo-Pecherskoi lavry. [in Slavonic].

Szaraniewicz I. (1872). Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreihischen Geschichte. Lemberg. [in German].

Theiner A (Ed.) (1869). *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Romae: typis Vaticanis. T. 1. [in Latin].

Tomenchuk B. (2006). Arkheolohiia nekropoliv Halycha i Halytskoi zemli. Oderzhavlennia, khrystyianizatsiia. Ivano-Frankivsk: Hostynets. [in Ukrainian].

Tomenchuk B. (2016). Halych i mala Halytska zemlia XII–XIII st. Istorychna topohrafiia horodyshch. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte. [in Ukrainian].

Tomenchuk B., Baran V. (2007). Arkheolohiia derevianykh palatsovykh kompleksiv kniazhoho Halycha. *Visnyk Instytutu arkheolohii Lvivskoho natsionalnogo universytetu*. Vyp. 3. S. 31–54. [in Ukrainian].

Tomenchuk B., Melnychuk O. (2008). Rezultaty arkheolohichnykh doslidzhen davnoho Halycha u 2003–2007 rokakh. *Halych i Halytska zemlia v derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainy. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Halych, 10–11 zhovtnia 2008 roku*. Halych, S. 50–53. [in Ukrainian].

Voitovych L. (2015). Halych u politychnomu zhytti Yevropy XI–XIV ct. Lviv: In-tut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Voloshchuk M. (2014). «Rus» v Uhorskomu korolivstvi (XI – druha polovyna XIV ct.): suspilno-politychna rol, mainovi stosunky, mihratsii. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. [in Ukrainian].

Vuitsyk V. (1996). Hrafiti XII–XV stolit tserkvy Sviatoho Panteleimona v Halychi. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Pratsi Komisii dopomizhnykh (spetsialnykh) istorychnykh dystyiplin*. Lviv. T. 231 (CCXXXI). S. 189–194. [in Ukrainian].

Włodarski B. (1969). Sąsiedstwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego. *Kwartalnik historyczny*. № 1(76). S. 5–19. [in Polish].

Włodarski B. (1966). Polska i Ruś: 1194–1340. Warszawa: PWN. [in Polish].

Yurasov M. (2013). Rol Peremysliia v borbe Vladymyra Yaroslavicha za vozvrashchenye Halycha (1189–1190). *Colloquia Russica. Przemysł i ziemia Przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIVw.* / red. V. Nagirnyy. Kraków. Series II. T. I. C. 67–77. [in Russian].

Yurasov M. (2019). Venhriia i ruskyye kniazhestva v XII v. Moskva; Sankt-Peterburh: Petrohlif, Tsentri humanitarnykh initsiativ. [in Russian].

Zaborov M. (1980). Krestonosty na Vostoke. Moskva: Nauka. [in Russian].

Zawadzki R. (1979). Innocentego PP. IV bulla kanonizacyjna Świętego Stanisława oraz bulla delegacyjna dla Jakuba z Velletri. *Analecta Crocoviensia*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne w Krakowie. R. 11, s. 23–45. [in Polish; in Latin].

Zubrytskyi D. (1852). Istoriia drevneho Halychsko-Russkoho kniazhestva. Lvov: Typom Stavropihianskym. T. 1. [in Russian].

Zubrytskyi D. (1852). Istoriia drevneho Halychsko-Russkoho kniazhestva. Lvov: Typom Stavropihianskym. T. 2. [in Russian].

Zubrytskyi D. (1855). Istoriia drevneho Halychsko-Russkoho kniazhestva. Lvov: Typom Stavropihianskym. T. 3. [in Russian].